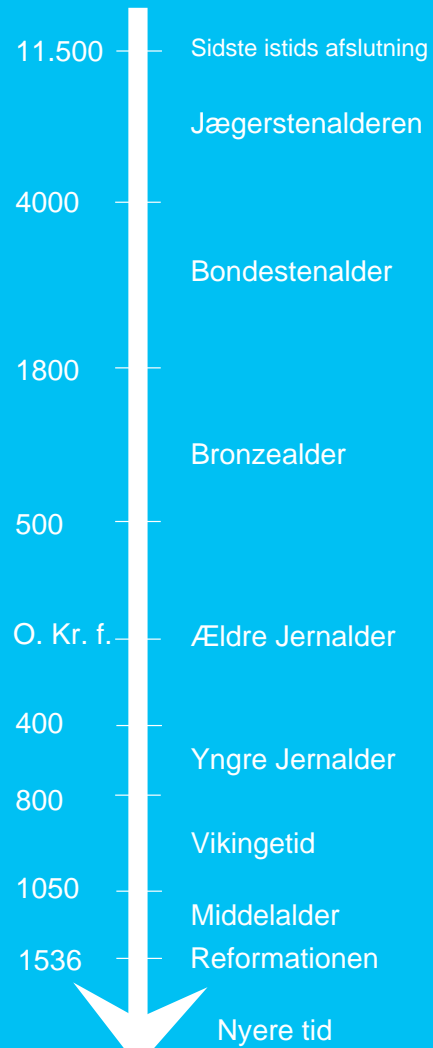

"Tidstavle"

Hvornår var det?

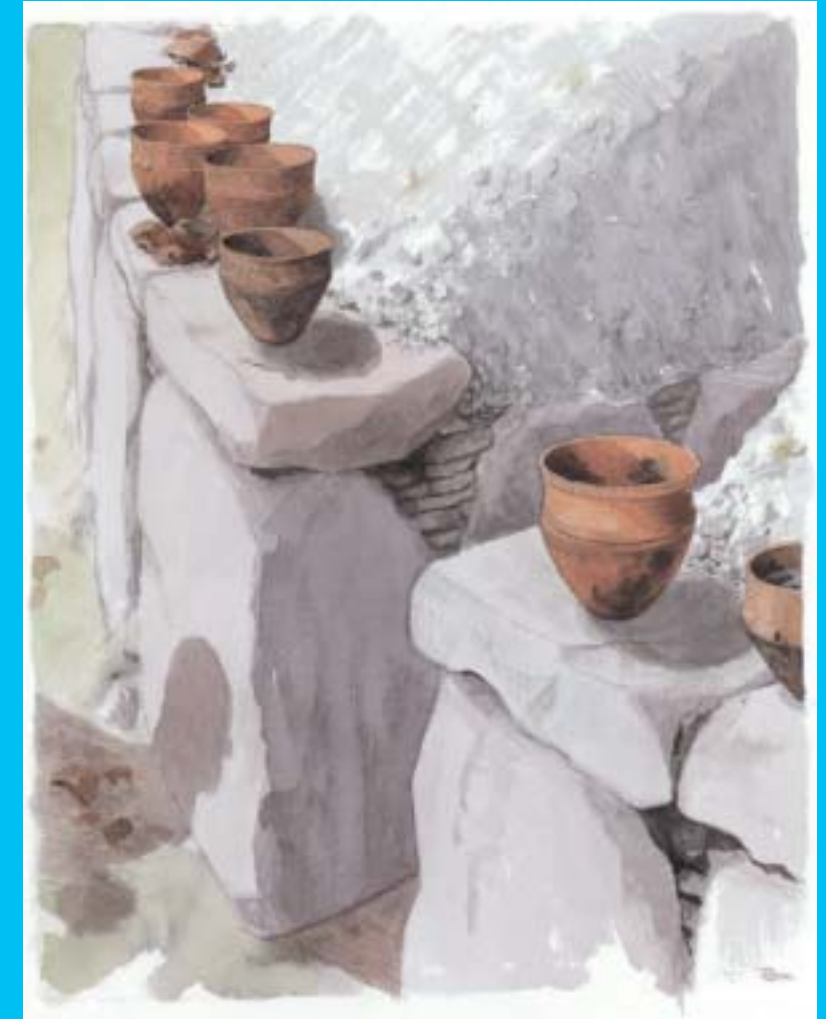

Lokalitet

- 2: Tustrup
- 4-8: Stenvad
- 11-12: Balle
- 14-17: Nøddager
- 20: Poskær
- 1: Egehøj
- 10: Thorsø Høje
- 18: Stabelhøje
- 19: Trehøje
- 3: Sjelbro
- 9: Rimsø kirke
- 13: Kolind kirke

PÅ TUR I DJURSLANDS FORTID

Velkommen til din fortid !

Med denne folder præsenterer Århus Amt et udvalg af særligt seværdige fredede fortidsminder på Djursland.

Her findes et skatkammer fra oldtiden:

Danmarks største runddysse, en af de længste og bedst bevarede jættestuer samt gravhøje med den absolut flotteste udsigt der gives. I tilgift har Djursland en "sognerekord" i storstensgrave, og her ligger den garanteret bedst kendte dysse i Danmark, hvis billede mange har haft i baglommen i form af den gl. 50.-kr. seddel.....

Området byder på et overflødhedshorn af seværdigheder for både turisten eller til indslag på søndagsturen.

Der er opsat uddybende informationsskilte ved de fleste af fortidsminderne, som er omtalt i denne folder.

Hvis du har lyst til at se eller høre mere, er de lokale museer et besøg værd, - se listen bag i folderen.

Vis hensyn til fortidsmindet og omgivelserne:

Husk at mange anlæg ligger på privat grund, og at fredningen ikke automatisk giver offentlig adgang til fortidsmindet.

Følg adgangsbeskrivelserne nøje, respekter led, hegn, skiltning og afgrøder.

Undgå beskadigelser. Gravning på eller omkring fortidsmindet er strengt forbudt. Fjern heller aldrig sten eller lignende.

Henkast ikke affald og brug ikke åben ild ved fortidsmindet.

God tur

Danske fortidsminder

Det er ingen tilfældighed, at mere end 800 af Århus Amts ca. 3.000 fredede fortidsminder ligger på Djursland. Her har landskab og natur næsten altid været attraktivt for mennesket med righoldige, varierede tilbud og muligheder.

Af de mere end 300.000 registrerede fortidslevn, vi totalt har i Danmark, er kun ca. 10% synlige i landskabet og dermed fredet.

Heraf er langt hovedparten gravmonumenter fra en levende kultur, som til stadighed har forandret sig. Bopladser og andre fund ligger som regel usynlige under jordoverfladen, og opdages kun af et trænet øje.

Landskabet ændres konstant, men særligt i det seneste århundrede har det taget fart med landbrugets mekanisering, byernes fremmarch, og alt hvad der følger af veje og anlægsarbejde. Fortidsminderne er sårbare elementer i denne udvikling, og de er det eneste synlige vidnesbyrd, vi har om vore fælles rødder.

Loven og fredningen pålægger os at respektere alle kendte og ukendte fortidslevn, til glæde og gavn, - også for kommende generationer!

Djursland igennem forhistorisk tid

Jægerstenalder 11.500 - 4.000 f.Kr.

Ved sidste istids afslutning for ca. 13.000 år siden, lå landskabet jomfrueligt hen med en sparsom tundra-bevoksning. Kun gradvist vandt træer og planter fodfæste og lukkede det frie udsyn. Hvis du så ud over Djursland for ca. 6.000 år ville du næppe genkende området. En tæt, næsten ur-skovlignende skov med spredte lysninger prægede da landskabet, - gennemskåret på langs og tværs af beskyttende, lavvandede fjordarme og sunde. Skoven var rig på jagtvildt, og et hav med store ressourcer omgav landet på tre sider.

Vi har kun svage spor fra de første mennesker på Djursland. Små og spredte bopladsfund fra omstrejfende jæger/samlere stammer, den såkaldte *Maglemosekultur*, viser dog aktivitet i området allerede ca. 6.500 f.Kr.

Først sidst i jægerstenalderen, ca. 4.500 f.Kr. har vi markante fund fra de sidste jægere på *Ertebøllekulturens* kystbopladser især langs Kolindsund og på Norddjursland.

Bopladserne indeholder et rigt udvalg af skovens jagtvildt: Kronhjort, rådyr, vildsvin og urokse, samt eftertragtede pelsdyr: Grævling, bæver, bjørn, ulv og vildkat m.fl.

Fra havet hentede man hval, fisk og skaldyr, -særligt østers-, som sammen med flint og redskaber ophobedes i tykke affaldslag på bopladserne til de såkaldte *køkkenmøddinger*.

Aldrig har naturens spisekammer været så rigt, og herved skabtes grundlaget for en større og efterhånden mere bofast befolkning.

Bondestenalder 4.000-1.800 f.Kr.

Befolkningsforøgelse, og muligvis også en klimaændring, medførte at presset på omgivelser og ressourcer blev stadig større, og ved overgangen til bondestenalderen ca. 4.000 f.Kr. ændres landskabet for første gang radikalt af mennesket. Skoven måtte vige og blev af *Tragtbægerkulturen* fældet og afbrændt i det såkaldte *svedjebrug*, til fordel for marker og kvægavl. Jagt og fiskeri supplerede dog stadig husholdningen, men antog et mere specialiseret præg.

Djursland er et af Danmarks rigeste fundområder fra bondestenalderen. De første agerbrugere foretrak områder med letbearbejdelig sandmuld, og herom opstod de første små landsbyer i løbet af jernalderen. Mennesket blev bofast, og fast tilknyttet et mindre territorium end tidligere tiders omstrejfende jægere. Det sidstnævnte afspejles tydeligt gennem Tragtbægerkulturens imponerende og utroligt arbejdskrævende gravmonumenter: *Rund- og langdysserne* samt mægtige *jættestuer* fra ca. 3400-2800 f.Kr.

På Djursland findes der - naturligt delt af Kolindsund - to store grupper af sådanne storstensgrave. Imod nord omkring Stenvad-Nørager (nr. 2, 4 - 8), og syd for sundet ved Nødager-Stabrand (nr. 14 - 17). Her ligger nogle af Danmarks smukkeste oldtidsgrave i et bølget landskab.

Bronzealder 1.800-500 f.Kr.

Gennem byttehandel kom det første metal til landet. Først som færdigvarer, og sidenhen også som råvarer til selvstændig forarbejdning. Danmark blev tilknyttet det europæiske marked på godt og ondt.

Bronzealderen er landbrugets, kvægavlens og landsbyernes tidsalder, hvor det specialiserede håndværk, bl.a. bronzestøbningen, holdt sit indtog.

Gravskikken ændrede sig til højbegravelser: Først i egekister med ubrændt lig, dernæst brandgrave i stenkister eller urner. Da gravene ofte er placeret i en og samme høj, kan vi måske her følge den samme slægt gennem århundreder.

Modsat de ofte lavtliggende størstensgrave blev bronzealderens gravhøje placere højt på bakketoppe synlige for enhver på lang afstand. Tusinder af gravhøje præger stadig den danske horisontlinie.

Gravhøjene ligger som regel i grupper omkring enkelte, rigt udstyrede storhøje over stammensamfundets høvding. Ved Thorsø høje (nr. 10) findes stadig 9 af oprindeligt ca. 30 gravhøje med en flot udsigt - og på bakkekammene langs Kolindsund ligger gravhøjene som perler på en snor. På sundets nordside omkring Sivested- Tøstrup- Nimtofte ligger endnu en stor gruppe, men for bare 100 år siden var der mere end 4 gange så mange, - og på Mols ligger vel Danmarks smukkeste gravhøje "Trehøje" (nr. 19) og "Stabelhøje" (nr. 18) med et imponerende smukt udsyn over land og hav.

På Norddjursland, særligt omkring Hemmed (nr. 1) har store udgravninger løftet sløret for bronzealderens byggeskik. Under tykke sandflugtslag er der fundet spor fra solide gårdsbygninger på op til 30 meters længde. Nogle af de største vi kender til dato!

Jernalder 500 f.Kr. - 1.050 e.Kr.

Produktionsvækst, større landsbyer og gårde samt stigende kontakt med udlandet kendetegner jernalderen.

I romersk jernalder (0-400 e.Kr.) spores påvirkningerne fra det romerske rige i syd tydeligt i både tradition og fund.

Teknologiske landvindinger, bl.a. på grund af det nye jernmetal, muliggjorde også en udvidelse af agerbruget til at omfatte den tungere lerjord.

Jernalderens talrige våbenfund og gravpladser vidner om interne stridigheder og krige i det stadig mere lagdelte og specialiserede samfund. I løbet af jernalderen tog handel i vor forstand virkelig fart. Vejnettet blev udbygget og solide skibskonstruktioner og vogne sikrede fjerntransporten.

Lokale markeder opstod i løbet af germansk jernalder (400- 750 e.Kr.), og herom dannedes de første danske byer i løbet af vikingetiden, - jernalderens sidste del ca. 750- 1050 e.Kr.

Danmark udviklede sig igennem jernalderen fra et hedensk stammesamfund til en stat med centraliseret kongemagt og kristendom. De synlige spor fra jernalderen på Djursland er meget sparsomme. Boplads og gravfelter kendes fra det meste af området, men ligger usynlige under jordoverfladen. Særligt fundrige områder findes ved Ryomgård, Nimtofte og Ramten.

Vikingetidens boplads mangler næsten helt, - kun enkelte steder, bl.a. på Helgenæs er der fundet større sammenhængende bopladsstrukturer. At området har været befolket i vikingetid, vidner de flotte runesten ved Rimsø (nr. 9), Kolind (nr. 13) og Sjelbro (nr. 3) samt spredte enkeltfund og grave dog tydeligt om.

Fortidsminde nr. 1

Bronzealderfund ved Egehøj

Den nu genopførte bronzealder- gravhøj og dele af den nærliggende boplads NV. for Hemmed by blev i 1969- 72 udgravet af Kulturhistorisk Museum, Randers. Dele af fundet er udstillet på Djurslands Museum i Grenå.

(nr. 1) Højen blev anlagt på en mark ca. 1.200 f. Kr. Udgravningerne viste 3 byggefaser, og under højen fandtes plovspor fra oldtidens plov, - den såkaldte ard.

Den første græstørvsopbyggede jordhøj var 15 m i diameter og omkranset af et meterhøjt stengærde. Graven indeholdt en kvinde i egekiste med bronzedolk, 2 guldspralringe samt en dragtnål i bronze.

Omkring 1.000 f.Kr. blev højen udbygget med et metertykt jordlag og omsat med store sten. I sydsiden anlagdes en todelt, 4 m lang stenkiste. I hvert rum fandtes brændte menneskeben samt 2 spiraler og 3 dobbeltnapper af bronze, 3 hjerteformede flintpilespidser og læderstrimler omviklet med bronzetråd.

Højens sidste fase dateres til ca. 700 f.Kr., hvor den påny blev dækket med et tyndt jordlag og omsat med nye sten langs foden. Heri gravsattes 6 personer i urner, med bl.a. en øreske af bronze, ravklumper og diverse bronzeblik.

Bopladsen lå syd for højen. Den er ca. 20 ha stor. 1.225 m² er udgravet og her fandtes stolpespor efter 3 rektangulære beboelseshuse på 18-21 x 6 m med én indre række tagbærende stolper. Husene ligger øst-vest og dateres ud fra hustypen og rige flint- og keramikfund til begyndelsen af ældre bronzealder, 1.700 f.Kr. Udenfor husene var 2 brønde.

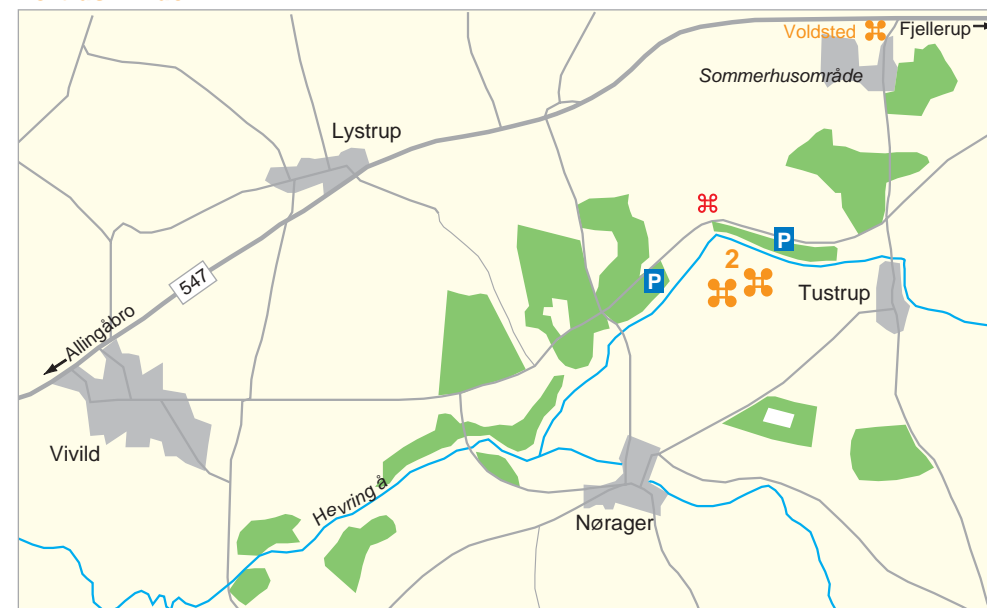
Øst for Hemmed kirke har Djurslands Museum i 1990' -erne undersøgt et tilsvarende og lidt ældre bopladsområde. Her ligger den måske bedst dokumenterede bebyggelse fra ældre bronzealder i Danmark. Også disse fund er udstillet på Djurslands Museum i Grenå.

Adgang: Parker i kant af Poppelhøjvej ca. 500 m N.V. for Hemmed by. Følg stien langs læhegnet ca. 100 m frem til højen.

I bronzealderens høvdingesamfund hvor landbrug var hovederhvervet, begyndte bebyggelsen at samles, og fra den efterfølgende jernalder kendes egentlige landsbyer. (Tegn. Fl. Bau)

Fortidsminde nr. 2

Kulthus og storstensgrave ved Tustrup

Udgravningen af det hedenske gravcenter ved Tustrup (nr. 2), samt supplerende undersøgelser og restaureringer i 1994, løftede løftede sløret for hidtil ukendte sider af bondestenalderens gravskik. På et fladt plateau, med kun 100 m's afstand, ligger 2 dysser og 1 jættestue omkring et centralanlæg, - det såkaldte kulthus. Da pladsen var i brug, ca. 3.200 f.Kr., var den smukke Hevring ådal en vandrig å som ca. 1 km mod vest løb ud i en lavvandet fjord fra Kattegat.

Det nedbrændte, nærmest hesteskoformet 5 x 5,5 m store kulthus minder med sine solide stenvægge og konstruktion, mere om de omliggende storstensgrave end Tragtbægerkulturens træbyggede beboelseshuse. Mod SØ og NV havde huset en indre palisadevæg af træ, som støttede de op til 1 m tykke kassemure af sten. Bygningen var åbent imod NØ, og der fandtes ingen spor fra ildsteder.

På gulvet op mod en massiv stenvæg af 4 mands-høje sten i SV lå ikke mindre end 28 velbevarede lerkar: Tragtbægre, fodskåle og skulderkar mv. af

sammetype, som vi finder i de omliggende grave. Derfor tolkes huset som et dødetempel. Måske hvilede den afdøde her, indtil der kunne samles mandskab og ressourcer til opførelsen af det endelige gravsted: dyssen eller jættestuen.

Kulthuset har sikkert også været benyttet for efterfølgende offerhandlinger til de afdøde. Lignende kulthuse er sidenhen fundet ved Ferslev i Nordjylland samt flere steder i Vestjylland. Ved Tustrup ses en rekonstruktion af husets grundplan, og ved Forhistorisk Museum, Moesgård er huset genopbygget i naturlig størrelse. I museets udstilling ses også store dele af de smukke keramikfund fra udgravningen. Værd at besøge!

Jættestuen syd for kulthuset er med sit 3 x 10 m lange, rektangulære gravkammer en af Danmarks største.

Udgravningen og den følgende genopbygning gav værdifulde oplysninger om den avancerede og utrolig arbejdskrævende opbygning (se tegning s. 8).

Til kammeret og den sydvendte, 6 m lang kammergang er der i alt brugt 40, mellem ½ og næsten 20 tons tunge sten. De største er jættestuens 5 imponerende dæksten, som tilmed kun hviler få centimeter på kammerets 16 bæresten. Gangens dæksten og en af de store dæksten mangler. I oldtiden var jættestuen helt jorddækket og uden dagslys.

I kammerets sydvestlige hjørne - mellem to bæresten - findes indgangen til et såkaldt bikammer, som man kan kravle ind i. HUSK LOMMELYGTE! Bikammeret er opført samtidig med det store gravkammer, og har måske været forbeholdt særlige personer.

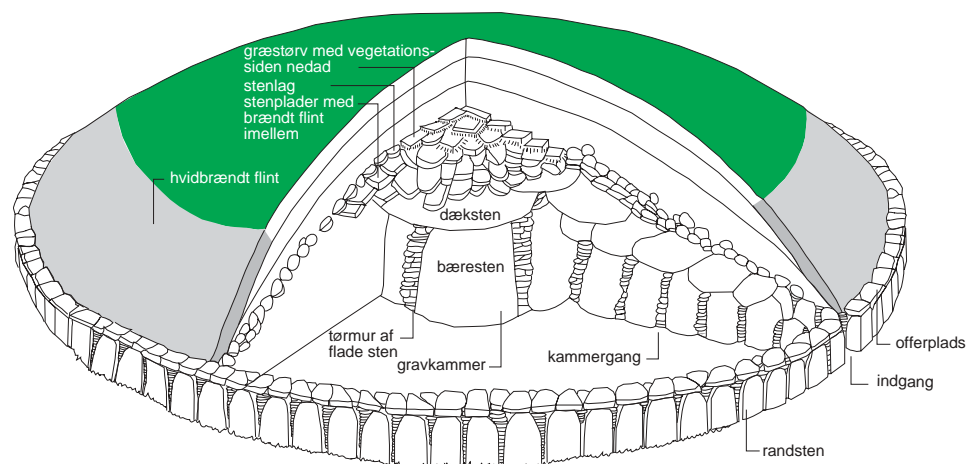
Bikamre kendes kun fra 26 af de godt 700 jættestuer, som findes i Danmark.

I nordenden af gulvet i det store gravkammer ses en rumdelig med kantstillede sten af samme karakter.

Ved udgravningen fandtes kun en enkelt ravperle i selve gravkammeret, men ved og omkring gangåbningen lå tykke keramiklag fra ofringer på de nærmeste randsten (se forsiden). Et snit ind i vestsiden af højen i 1994 gav også mange oplysninger om højens opbygning.

Jættestuerne var stenalderens massegrav. Der kendes grave med fund fra mere end 100 gravlagte personer. For at skabe plads i jættestuen var det derfor ofte nødvendigt at foretage en udrømning af tidligere gravlæggelser. Jættestuerne blev tilmed ofte genanvendt ved begravelser i senere kulturer.

Det begrænsede fundmateriale i Tustrup-jættestuen må derfor skyldes dårlige bevaringsforhold eller senere forstyrrelser.

Skematisk tegning af en jættestues opbygning.

Runddysserne har begge et femkantet -såkaldt polygonal- gravkammer, og har modsat jættestuerne sikkert ikke været helt jorddækkede.

Normalt regnes dysserne som lidt ældre end jættestuerne. Keramikfundene ved alle gravene var dog af næsten samme type, hvorfor gravene må have været i brug på samme tid og stået i forbindelse med kulthuset.

Den nordvestlige dysse er et fritstående kammer sat af 6 bæresten og indgang fra SV gennem en kort gang af 2 sten. Kammerets dæksten og den ene bæresten mangler.

I SØ-enden af pladsen ligger en runddysse uden kammergang.

Den sydvendte åbning er her blot et mellemrum mellem 2 af kammerets 5 bæresten. Kammeret er omsat af 13 store randsten i en cirkel på 8 m i diameter. Tomrummet imellem randstenene er som ved jættestuen udfyldt med flade stenfliser i en såkaldt tørmur.

Størstedelen af de smukke storstensgrave har desværre været udsat for stenhugst i nyere tid. Før fredningen leverede dysserne mange sten til opførelsen af både kirker og gårde - eller også endte de som skærver til vejfyld.

Runddyssens dæksten, dele af tørmuren og jordhøjen er tilføjet ved en restaurering i 1994, for at give den besøgende et indtryk af den oprindelige dysse. Udenfor kammeret ligger også en afsprængt del af den oprindelige dæksten.

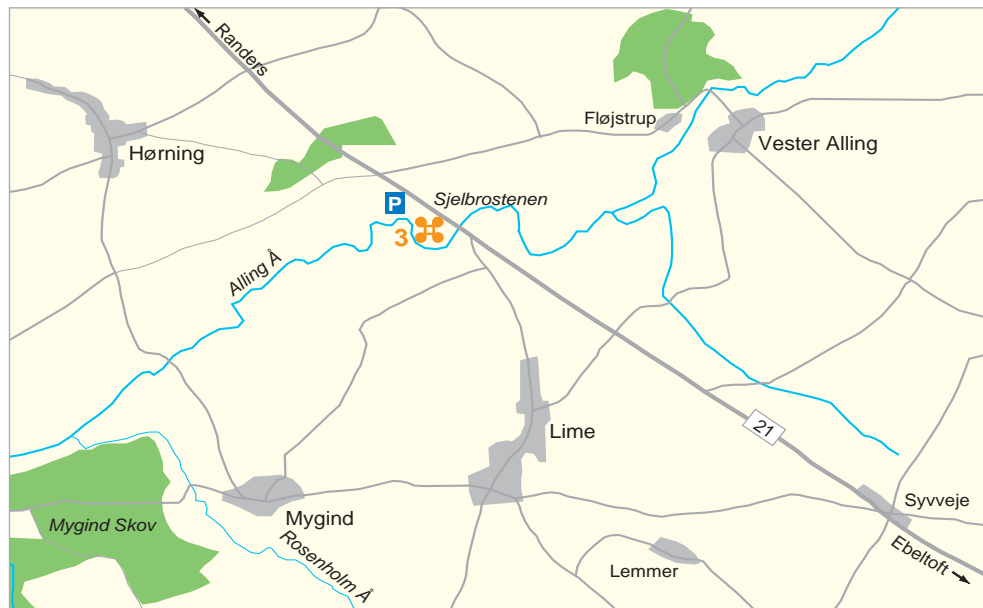
Litt.: P. Kjærum, KUML 1955, s. 7-35.
KUML 1957, s. 9-23.

Adgang: Parkering på afmærkede P-pladser. Fredet område med offentlig adgang. Afmærket stisystem gennem området og plancheudstilling i bygning ved den vestlige p.-plads. Heri også off. toilet og en nærliggende primitiv lejrplads.

Rekonstruktion af kulthuset ved Tustrup set fra ØNØ.

Fortidsminde nr. 3

Oldtidsbro og maskesten ved Sjelbro

Når du i dag ad den moderne landevej og bro krydser Alling Å ved Sjelbro på et kort øjeblik, følger du et mere end 1.500 år gammelt overgangssted over områdets sumpede eng- og mosedrag (nr. 3)

På nordsiden af åen, lige vest for den nuværende landevej, står endnu en flot billedsten som sidste synlige monument over generationers samfærdsel. Stenen, fra vikingetidens slutning omkring år 1.000, viser et stiliseret maskebillede af en mand med fremstående øjne og næse samt flettet skæg og hår. Indhugningen har sandsynligvis været farvelagt, og måske har der også været en malet, men nu forsvundet, runetekst på stenen.

Under stenen, hvis billede ikke umiddelbart blev erkendt, afslørede udgravninger i begyndelsen af 1950-erne i alt 4 forskellige vejspor over engen og åløbet.

Nederst ligger 2 stenbyggede veje fra den tidligste jernalder, som stod i forbindelse med et vadested over åen. Herover lå 2 fantastisk velbevarede plankeveje af egetræ fra vikingetiden. De sidste veje har sikkert været ført over åen på træbyggede broer. Maskestenen, som måske har tjent til beskyttelse mod den stygge åmand, tilhører vikingetidsvejen.

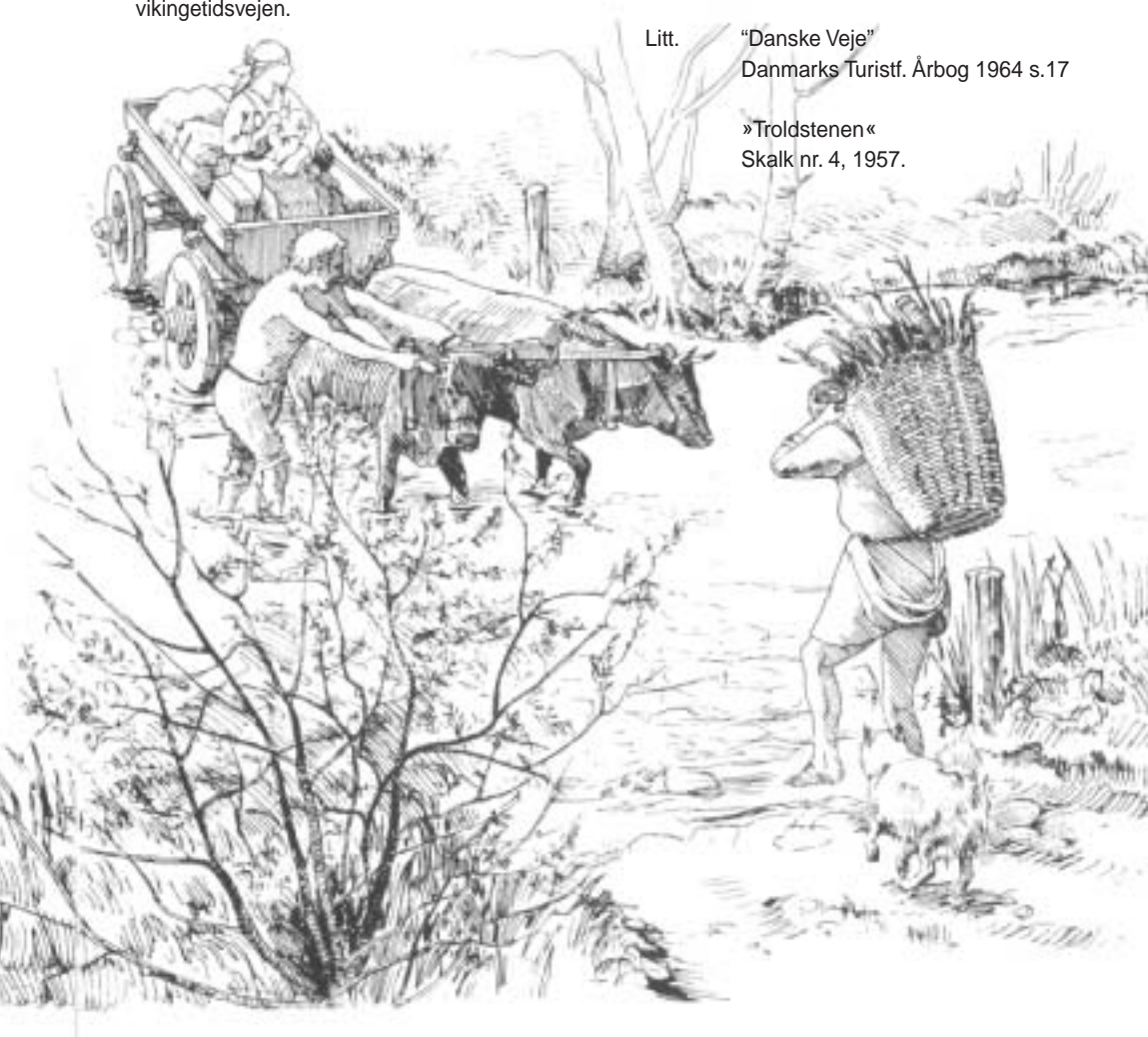
Ved Sjelbro findes også spredte rester af talrige andre og nyere vejforløb, hvoraf der stadig ses flere spor i engen. Stedet har således med sikkerhed været benyttet uafbrudt siden oldtiden.

Den nu nedlagte Sjelbro Kro med et tilhørende landbrug på 90 tdr. land, lå gennem generationer tæt ved overgangsstedet. Her holdtes 4 gange årligt det velkendte Sjelbromarked helt frem til begyndelsen af 1920-erne.

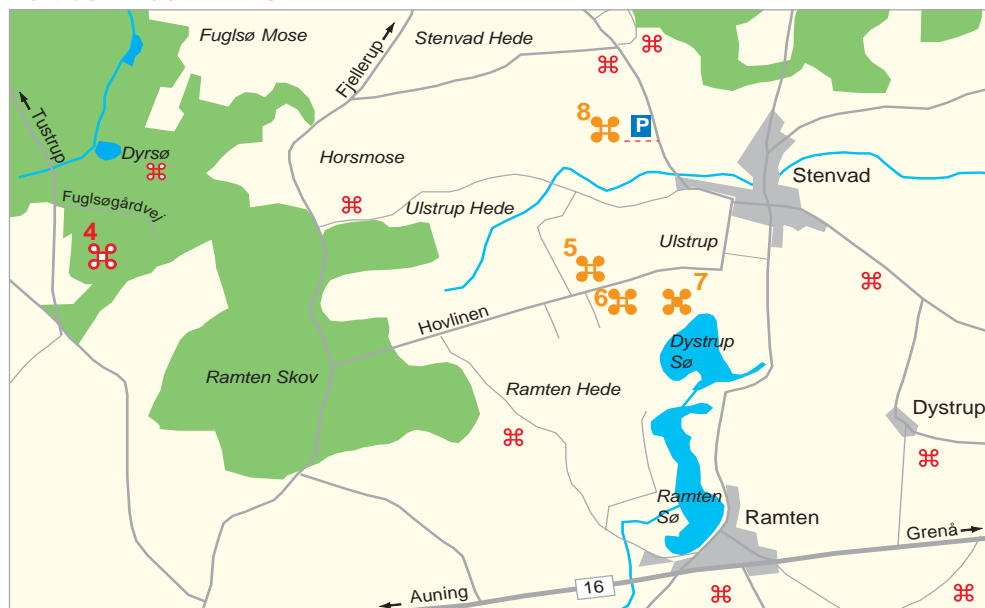
Tankevækkende i vor effektive tidsalder, hvor biltrafikken passerer forbi i et hastigt sekund....

Litt. "Danske Veje"
Danmarks Turistf. Årbog 1964 s.17

»Troldestenen«
Skalk nr. 4, 1957.

Fortidsminde nr. 4 - 8

Blandt dysser ved Stenvad

Blandt bondestenalderens mange oldtidslevn omkring Stenvad findes en række særligt seværdige langdysser. Langdysser med et eller flere, jord-dækkede gravkamre med hver sin indgang ligger som regel i en langstrakt, Ø-V orienteret jordhøj. Langdysser er det arkitektoniske bindeled mellem de ofte små runddysser og den store jættestue - fællesgrav, (jf. Tustrup nr. 2).

En af Djurslands dygtige amatørarkæologer, overlærer Nissen fra Ramten, restaurerede i 1894 den smukke langdysse i Hindmosen (nr. 4).

Dysser blev frivilligt fredet så tidligt som 1887 og ligger, som mange af Djurslands stengrave, ganske lavt og nært ferskvand. I dag omkranses dysser af nåleskov, men tidligere i dette århundrede var der marker og talrige tørveskær. Ved opførelsen ca. 3.400 f.Kr. var langdysser omgivet af en sumpet mose med åbent vand. Mosen groede langsomt helt til, og herved dannedes den humusholdige højmoser som i vore dage bl.a. udnyttes til havespagnum.

Omkring Fuglsø Mose, NV for dysserne, ses endnu et af de få større højmosearaler, som var grundlaget for den intensive tørveindustri, der opstod ved Stenvad i begyndelsen af 1900-tallet.

I den ældste fredningsbeskrivelse fra 1887 omtales langdysserne som beliggende på en lille holm i mosen, hvortil der fra fast land førte en 29 m lang jordbygget rampe til kammergangens åbning mod syd. Rampen har muligvis oprindeligt tjent til transport af de store sten til dysserne, som den arkæologisk interesserede Kong Frederik d.7. så rigtigt foreslog allerede i 1857.

Centralt placeret i den stenomsatte, 25 x 7 m store jordhøj ligger gravkammeret. Det over 1 m høje kammer er sat af 4 kløvede bæresten og dækkes af 1 stor sten, som er delvist bortsprængt i nyere tid.

Nord for det fredede område omkring Dystrup og Ramten sø ligger yderligere 5 langdysser (nr. 5 - 8). Vestligst, kun ca. 100 m nord for vejen »Hovlinen« (nr. 5), ses en flot, lille langdysse med 2 separate og næsten intakte gravkamre. På marken syd for vejen indtil det østlige markskel findes en tilsvarende, men noget dårligere bevaret langdysse, samt tomten fra en lille runddysse (nr. 6).

Endelig ligger der på marken lige nord for Dystrup sø 2 langdyssetomter (nr. 7) med en betagende smuk udsigt over det fredede søområde. Dysserne har ligget helt parallelt Ø-V, men af den nordligste er kun den østlige halvdel bevaret.

Langdysserne lige nord for Stenvad by (nr. 8) er verdensberømt i Danmark som motiv for Ib Andersens smukke tegning til den gamle 50-kr. seddel.

Dysserne ligger fantastisk smukt i landskabet og har oprindeligt haft 2 gravkamre. Af vestkammeret ses kun enkelte sten. Østkammeret er delvist intakt med bæresten og dæksten samt dele af kammergangen. I kanten af den nu kun lave jordhøj som har dækket dysserne, ligger adskillige omvæltede randsten.

Da desværre ingen af de her omtalte dysser er fagligt undersøgt, foreligger der ingen nærmere fundoplysninger etc.

Adgang: Nr. 4: Adgang kun efter forudgående aftale med ejer. Tlf. 2029 4906.
Nr. 5-7: P. i vejside ved nr. 5 og følg stien langs markskellet.
Nr. 8: P. plads ved Stendyssevej. Følg sti.

Stenvad-dysserne på den gamle 50 kr-seddel som var i omløb fra 1956 - 70.

Fortidsminde nr. 9 - 10

Runesten og gravhøj ved Rimsø kirke

Ved foden af en gravhøj på Rimsø Kirkegård, ret nord for kirken står runestenen (nr. 9) med indskriften:

“Thore, Enrådes broder, rejste denne sten efter sin moder og .... som værst for sønnen”

Teksten må tolkes således, at moderens død var den værste ulykke, som overgik sønnen. Runestenen omtales første gang i 1832, men blev først opsat ved højen i 1889. Forinden var den i 1875 blevet udtaget nær soklen i kirkens sydside.

En anden, mindre, men nu bortkommen runesten fra kirken fandtes i 1814.

Runeskriften er den såkaldte “futhark” efter runealfabetets første 6 tegn. Den daterer stenen til vikingetiden omkring 900-tallet - også kaldet Jellingetid. Det er runealfabetets 2. fase med 16 tegns alfabet, som er anvendt på Rimsøstenen. Dette afløste i vikingetiden det ældre 24 tegns alfabet.

Runerne opstod som et skandinavisk modstykke til den latinske skrift omkring år 200. Først omkring 1400-tallet vandt det latinske skriftsprog indpas i Norden.

Rimsøstenen er af blå granit, og det er den eneste danske runesten med såkaldt lønskrift, hvor enkelte ord skal læses baglæns. Et andet specielt træk er, at teksten starter på stenens smalside.

Gravhøjen har aldrig været undersøgt, men da en så stor sten næppe er slæbt til kirken langvejs fra, er det absolut muligt, at den oprindeligt stod som gravsten ved højen, - og sidenhen flyttet og indmuret i den første kirke.

Det skal erindres, at netop i vikingetiden anlægges de første danske kirker. Ved flere kirker er der en direkte sammenhæng med vikingetidens gårde og grave. Omkring Lisbjerg Kirke NV for Århus, har udgravninger f.eks. afsløret en storgård og en træbygget kirke fra vikingetiden.

ƿ ʀ ƒ ʀ ƿ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ
f u (th) a r k h n i a s t b m l r

Vikingetidens runealfabet - det såkaldte »Futhark-alfabet« med 16 tegn.

Et andet eksempel er ved Hørning Kirke syd for Randers. Her fandtes en rigt udstyret, hedensk kvindegrav fra vikingetid, hvorover den første stavbyggede trækirke rejstes engang i 1000-tallet. Stavkirken er rekonstrueret ved Moesgård Museum. Ved i alt ca. 100 danske kirker findes nærliggende gravhøje.

Rimsø kirke, som blev grundlagt omkring 1150, består af et romansk kor og skib af granitkvadre.

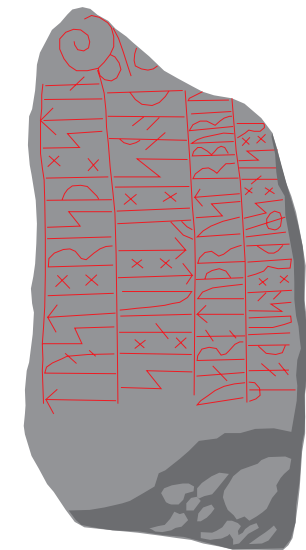
Hertil er sidenhen omkring år 1500 tilføjet elementer i sengotisk stil. I kirkens sydvæg ses en meget smuk udsmykket og senere tilmuret stenportal. Portalen var en tid ført til Sostrup Kloster, men blev atter anbragt ved Rimsø Kirke i 1895.

Nord for kirken ligger den smukke og velholdte præstegård i bindingsværk.

Den fredede gård, som stammer fra 1593, er Danmarks ældste landsbypræstegård. Den er senere ombygget og er i dag fredet.

Rimsø - Stenen

Kolind - Stenen

Thorsø Høje bronzealdergravplads

På et ca. 50 m højt bakke drag ret vest for Thorsø ved Grenå (nr. 10) ligger i dag 9 gravhøje fra bronzealderen med flot udsigt over Djurslands østkyst. I klart vejr tegner Anholt sig i den østlige horisont.

De tætliggende høje er den sidste rest af et gravfelt på mere end 30 høje, som lå på stedet helt frem til begyndelsen af 1900-tallet.

Landbrugets maskinelle opdyrkning reducerede sidenhen højgruppen, men man får stadig et fint indtryk af, hvor tæt højerne faktisk lå i bronzealderen.

På de omkringliggende marker ses endnu mange af de overpløjede høje som svagt hvælvede forhøjninger.

En del høje nåede dog at blive undersøgt inden den totale ødelæggelse.

Egnens ihærdig amatørarkæolog løjtnant J. Jensen (1845-1909) fra Grenå udgravede 7 høje på en uge i efteråret 1867, men desværre efterlod han ingen optegnelser fra undersøgelserne, og fundene blev måske blot solgt til samlere.

I de senere år har Djurslands Museum dog udgravet flere af de overpløjede høje for at redde de sidste oplysninger.

I 1938 undersøgte Nationalmuseet gravhøjen "Melhøj" ca. 250 m SV for højerne, hvor ejeren tidligere var stødt på 2 grave. Herved fremkom yderligere 3 brandgrave fra tidlig yngre bronzealder, ca. 1.000 f.Kr. Alle 5 grave var anlagt i lidt over meterlange stenkister (se nr. 1). De er det typemæssige bindeled mellem ældre bronzealders egekistegrave og brandgrave i urner, som blev helt dominerende i slutningen af bronzealderen.

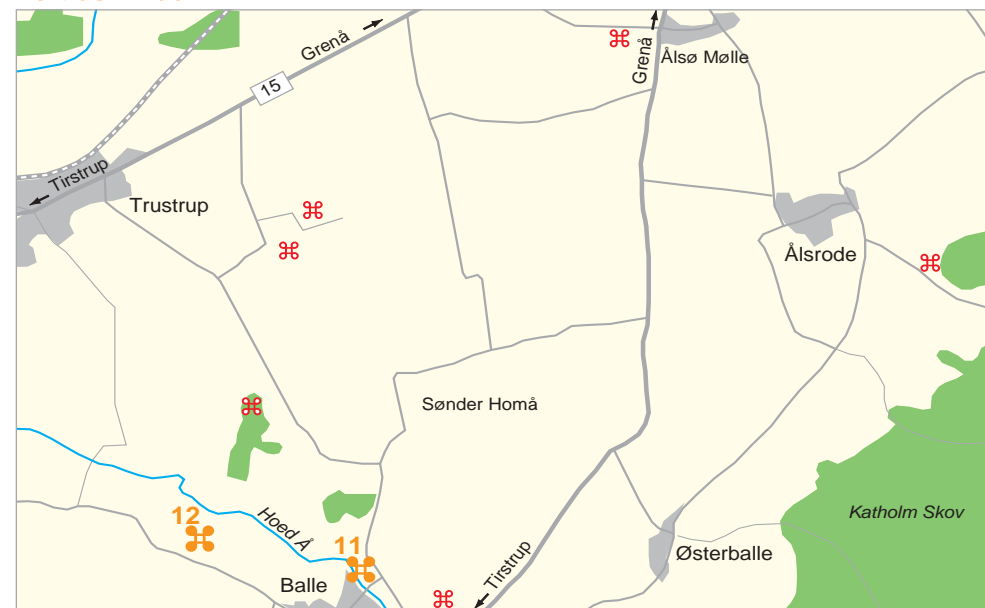
Gravene tolkes som kvindegroave, og indeholdt et rigt udstyr af bronzesmykker: Arm-, hals- og fingerringe, bælteplader, nål og dragtknapper. I flere af gravene var der også velbevarede tekstilrester fra dragten.

Dele af fundet findes udstillet på Djurslands Museum. Samme sted kan du også opleve fund mv. fra den store bronzealderboplads v. Hemmed.

Adgang: P. plads ved Kongshøjvej. Følg markvejen til fods herfra mod nord til gravhøjene på bakketoppen

Fortidsminde nr. 11 - 12

Dysser omkring Balle By

Hvor den lille Hoed å i dag løber gennem landskabet på sin vej til Kattegat ved Glatved Strand, var der i stenalderen en smal fjordarm. Landhævning forårsagede sidenhen, at fjorden langsomt svandt ind til et ålb. På de frugtbare enge ned til åen anlagde de første bønder deres grave omkring 3.200 f.Kr.

Lige nord for Balle by (nr. 11) findes Djurslands eneste helt intakte dyssekammer i en høj. På afstand ligner højen en almindelig jordhøj fra bronzealderen, men ved nærmere eftersyn ses i østsiden en lille stensat åbning. Med lommelygte kan man kravle gennem en 2 m lang, smal gang frem til højens stensatte og helt lukkede gravkammer. Vel inde i kammeret, prøv så at slukke lygten og lad fantasien gå på oplevelse tilbage i stenalderen..... Kammeret er sat af 5 bæresten som støtter den mere end 10 tons store dæksten.

Har du i stedet lyst til at blive ude i lyset, ligger der 2, men mere ødelagte, dyssetomter lige NV for Balle by. (nr. 12)

Dysserne er udgravet i 1886 af løjtnant J. Jensen, Grenå (se nr. 10).

Ved den nordligste dysse ses grundplanen af en runddysse lig ovennævnte. Dækstenene fra den østvendte kammergang og gravkammeret ligger itusprængt på højfladen, men man kan stadig få et klart indtryk af opbygningen. På tværs i gangen ses også såkaldte *tærskelsten*, som har markeret indgangen og båret en evt. dør til gravkammeret. Gulvet i gangen og kammeret var som kendt fra de fleste udgravninger brolagt med brændt flint. Flint bliver herved helt hvidt og porcelænsagtig med en krakeleret overflade.

Ved udgravningen af kammeret fandtes spredte menneskekogler, samt en sleben økse, flintmejsler og -dolk samt diverse flintflækker og enkelte stykker keramik. Fundene daterer dyssen til bondestenalderens tragtæggekultur.

Af den anden dyssetomt nærmere vejen er kun gravkammeret samt en del af kammergangen bevaret. Højen omkring dyssen er helt bortdyrket og randsten m.v. fjernet. Kammeråbningen vender noget atypisk mod nord, og omkring kammeret ses rester af den bortsprængte dæksten.

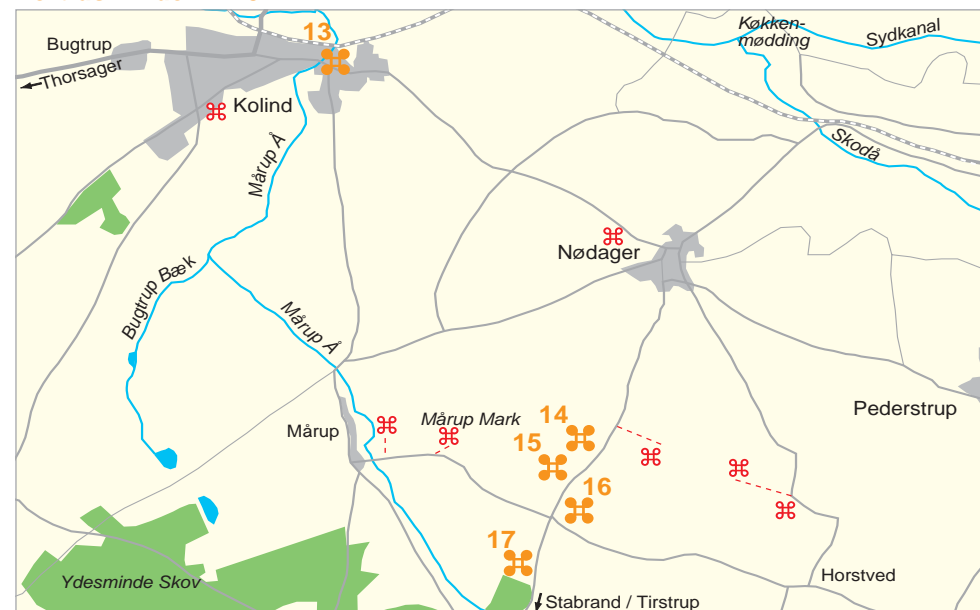
Ved udgravningen fandtes et gennemboret, men ellers utildannet ravstykke, samt halvdelen af et ornamenteret lerkar med kugleformet bug og retvægget halsparti.

Adgang: Parker i vejsiden og følg sti / markskel frem til dysserne.

"Skulderkar, Tragtbæger og Dysseflaske" - eksempler på Tragtbægerkulturens flotte keramik.

Fortidsminde nr. 13 - 17

Runestenen ved Kolind kirke

På den blåsorte granitsten (nr. 13) hylder smeden, -en af vikingetidens vigtigste og dygtigste håndværkere-, sin afdøde bror med indskriften:

"Toste, Asveds "smed", rejste denne sten efter sin broder Tue, som fandt døden østpå."

Stenen som i dag står i kirkens våbenhus blev fundet i 1868, hvor den lå som tærskelsten mellem kirke og våbenhus. Det er uvist, hvorfra den oprindeligt stammer.

Runealfabetet er af den kendte vikingetidige "futhark-type" (se nr. 9).

Teksten er opbygget efter et specielt omramningsprincip, hvor det første ord hører sammen med de to sidste. Over teksten ses rester af et dobbelt spiralornament.

Runestenen dateres til efter *jellingetid* omkring år 1000, altså noget senere end Rimsøstenen.

Den nuværende kirke, som er tegnet af arkitekt M.B.Fritz, blev opført i 1918. Den første romanske stenkirke i granitkvadre og kampesten grundlagdes i 1100- tallet, og blev i 1775 udbygget med våbenhus og tårn. Inventaret samt den romanske stenportal ved våbenhuset er overført til den nuværende kirke.

Ved den nordlige kant af kirkegården, på grænsen til det gamle Kolindsund, er der som talrige andre steder langs sundet fundet spor af stenalderfolkets køkkenmøddinger. På Djurslands Museum kan fund og de unikke begravelser fra Nederst- køkkenmøddingen ved Kærby ca. 3 km. øst for Kolind bl.a. ses.

Langs sundets sider ses sporene efter stenalderhavets kystlinje stadig mange steder som et stort »trappetrin« i landskabet 5 - 7 m over nutidens havoverflade.

Adgang: Kirken er åben alle dage fra solopgang til solnedgang.

Langs Sognevejen ved Nødager

Nødager sogn syd for Kolind har med over 50 dysser og jættestuer »Danmarksrekord« i registrerede storstensgrave fra stenalderen. Sognet rummer over 200 kendte oldtidslevn, og kan ses som stenaldercentrum for området syd for Kolindsund tilsvarende det nordlige ved Stenvad (nr. 4-8) og Tustrup (nr. 2).

Langs Sognevejen syd for Nødager by mod Sta-brand ligger dysserne som perler på en snor helt ud til vejen.

»Mejekirken« (nr. 14) er et klassisk og velbevaret dyssekammer fra en mindre runddysse. Kammeret dannes af 5 bæresten og en stor dæksten, som på toppen har flere såkaldte skåltegn, - små sekundært indhuggede fordybninger af kultisk karakter fra bronzalderen i stil med de velkendte helleristninger. Kammeret har en østvendt åbning mellem to bæresten, og ret udenfor står et par bæresten fra den smalle kammergang. Randstenene omkring højen mangler næsten helt.

Dyssens navn kommer fra den gamle danske betegnelse »Meje« for middagstid. Nødager og Feldballe sogn har altid tilhørt samme præsteembede, og i gammel tid passerede præsten på vej fra gudstjeneste netop forbi dyssen ved middagstid.

»Mejekirke« -dyssen for mere end 100 år siden. I baggrunden en nu forsvunden langdysse. (A.P. Madsen)

En tilsvarende, men mere ødelagt dysse (nr. 15), med ødelagt gravkammer, men delvist bevaret randstensskæde ligger ret syd herfor. Selvom de fleste dysser er ødelagt i nyere tid og endt som vejskærver eller bygningsmateriale, kan de godt være plyndret og ødelagt allerede i oldtiden. De indhuggede skåltegn på den afvæltede dæksten tyder herpå.

På »Kramkisten« (nr. 16) ret øst for vejen samme sted ses resterne af en kraftigt ødelagt langdysse med 2 bevarede gravkamre. Nordenden, som er helt bortgravet i ældre tid, har muligvis rummet et tredje gravkammer.

Ved Ildbjerggård (nr. 17) få hundrede meter syd herfor ses til gengæld en flot og næsten intakt langdysse med to kamre og østvendte kammergange. Dyssen er restaureret i 1957. Kamrene indesluttet næsten helt i jordhøjen, som er omsat med mægtige randsten. Dækstenen på det ene kammer og kammergangene mangler.

Adgang: P. i vejside ved nr. 16 eller 17. lagttag de dårlige oversigtsforhold for biltrafikken på stedet. Følg trampesti lang markskel ved nr. 17

Fortidsminde nr. 18 - 20

Danmarks flotteste udsigt

Blandt de ca. 60.000 gravhøje vi totalt har kendskab til fra bronzalderen ligger nogle af de smukkeste på Mols. På en fin dag er der fra de imponerende Stabelhøje, 135 m.o.h. (nr. 18) og Trehøje, 127 m.o.h. (nr. 19) en helt enestående udsigt horisonten rundt over Mols og det omliggende hav mod Århus og Ebeltoft.

Til de største af bronzalderens gravhøje, -de ældste med egekistegrave- blev der brugt op til 650.000 græstørv. Herved er et frugtbart muldareal på henved 7 ha blev afskrællet. Ud over direkte at afspejle den afdødes magtfulde position etc. vidner højene således også om en omkostningsfyldt og prestigebetonet samfunds-investering af frugtbart landbrugsjord.

De fleste store jordhøje blev opført i bronzalderens ældre halvdel (1.800-1.000 f.Kr.) og sidenhen genanvendt, se Egehøj (nr. 1). Således er der opført mellem 100-150 høje årligt, da højbyggeriet var på sit højeste, men heraf er kun ca. 15.000 bevaret i dag.

Som ved Thorsø Høje (nr. 10) har gravhøjene på Mols ligget i store gravfelter. Hvis du går på opdagelse i de nærmeste arealer omkring storhøjene, ses stadig et væld af mindre høje fra gravpladsen.

Mols Bjerge har gennem årtusinder været opdyrket, og særligt omkring Trehøje ses endnu de langstrakte digevoldinger og højryggede agre fra jernalderens og middelalderens marksystemer. Pløjning, jordfygning og stenrydning m.m. medførte, at jernalderens små marker gradvis blev indrammet af lave volde. Gravhøjene forsejler et lille stykke urørt land, og under dem ses tit et netværk af simple plovspor fra sten- og bronzalderens ardplov. Modsat nutidens plov vendte oldtidens plov ikke jorden (se s. 24). Måske foretog man også en rituel pløjning forud for højens opførelse.

Gennem omfattende fredninger er Mols Bjerge området sikret for eftertiden, - og ved intensiv arealpleje sikrer amtet og Miljøministeriet, at området ikke i løbet af få år vokser til og ændres. Mange sjældne planter og dyr får derved et tiltrængt åndehul i det ellers opdyrkede kulturlandskab.

Opbygningen af de store jordhøje fra ældre bronzealder var et enormt arbejde. Højenes kolossale tør-
vemængder repræsenterer samtidig en stor samfundsinvestering af frugtbar agerjord.

Danmarks største runddysse

«Poskær Stenhus (nr. 20) eller «Knebel-dyssen» midtvejs mellem Agri og Knebel er med sine enorme sten en af landets mest imponerende og kendte runddysser.

Særligt imponerende er de 23 mere end mands-
høje og over 5 tons tunge randsten, som omkranser dyssen. Kun en enkelt sten i kædens sydlige del mangler.

Stenen blev fjernet i 1890-erne da en stenhugger fra Århus havde opkøbt dyssen. En historie fortæller, at kun en hurtig indgriben fra den lokale sognefoged i Agri med ordede: »A forbyr'et i Kongens Og Lovens navn!« forhindrede, at hele dyssen blev slået til skærver.

Dyssen er restaureret flere gange - senest i 1943, men desværre kender vi ingen fund fra den. Mange tilsvarende anlæg led på samme tid, før fredningslovens beskyttelse i 1938, en sørgelig skæbne.

Gravkammeret er sat af 5 kløvede og svagt indadrettede bæresten, - den sydlige delvis afspaltet ved ovennævnte stenhugst, og dækkes af en kolossal kløvet dæksten på henved 15 tons.

Kammeret har været helt eller delvist jorddækket, (sammenlign Tustrup (nr. 2) og fra randstens-
kæden har en lav stenbygget gang fra øst givet adgang til kammeret. To af gangens bæresten ses ret udenfor kammeret.

Poskær Stenhus i A.P. Madsens streg fra år 1900

Det er tænkeligt, at de første agerbrugere -den såkaldte tragtæggekultur, som rejste dyssen for mere end 5.000 år siden- hentede stenene ved kanten af Knebel Vig. Her findes stadig mange store sten. Ved hjælp af ild, vand og trækiler kløvedes stenene ved kysten, for dernæst med slæder, træruller og træktove at blive fragtet til pladsen.

Ved Grovlegård, 1,9 km. i luftlinie fra Poskær Stenhus, ligger en tilsvarende dysse. Det er bevist, at dækstenen herpå udgør »makkeren« til den - af naturen eller menneskehånd - kløvede dæksten på Poskær Stenhus.

Lidt længere ude på Mols - mellem Torup og Strands - findes en anden meget velbevaret rund-
dysse kaldet «Stenhuset» på toppen af en høj ret nord for vejen.

Adgang: Følg grusvejen v. P-skilt ret vest for dyssen frem til offentlig P-plads og stien herfra til dyssen.

Litt.:

»Poskær Stenhus«
Myter og virkelighed
Palle Eriksen
Moesgård Museum 1999

Læs mere i:

»Arkæologi Leksikon«
Politikens Forlag, 1985.

»Danmarkshistorien«
Oldtiden bd. 1-8,
Sesam Forlag, Kbh. 1981
III. Fl. Bau. s. 1. 4. 6. 8. 9. 16. 22.

»Danmarks Oldtid«
Red. J. Jensen
4 bd., Gyldendal 2001-03

»Guide til Danske Fortidsminder«
C.H.Bang
Gyldendal og SNS 1994

»Jeg ser på oldsager«
Politikens Forlag, 1979.

»Kolind Sund, - et stykke Djursland
Fortæller danmarkshistorie«
B.Flou, B.Kjær, J.Thorndahl m.fl.,
P.S.Johansen, Grenå 1980.

»Natur- og Kulturguide til Århus Amt«
Århus Amt 1997

»Poskær Stenhus«
Myter og virkelighed
Palle Eriksen
Moesgård Museum 1999

Tidsskriftet »Skalk«
Højbjerg, Århus

»Vejviser til danmarks Oldtid«
I.F.Andersen, Wormianum 1994

Besøg også Århus Amts hjemmeside
www.aaa.dk/nm hvor du fra efteråret 2002
kan finde en guide over offentlig tilgængelige
fortidsminder i amtet.

Se mere på:

Djurslands Museum
Søndergade 1
8500 Grenå
Tlf. 8632 4800

Ebeltoft Museum
Juulbakke 1
8400 Ebeltoft
Tlf. 8634 5599

Moesgård Museum
8270 Højbjerg
Tlf. 8942 1100

Kulturhistorisk Museum
Stemannsgade 2
8900 Randers
Tlf. 8642 8655

Naturhistorisk Museum
Universitetsparken
8000 Århus C
Tlf. 8612 9799

Mols Bjerge Information
Øvre Strandkær, Femmeløer
8400 Ebeltoft

15/6-31/8 man.-fre.10-16
lør. -søn. 13-16
1/9-14/6 tirs.-fre. og søn.
13-16 lør. lukket

Apr. - maj og sep. 11-15
mandag lukket
Jun - aug. 10-17

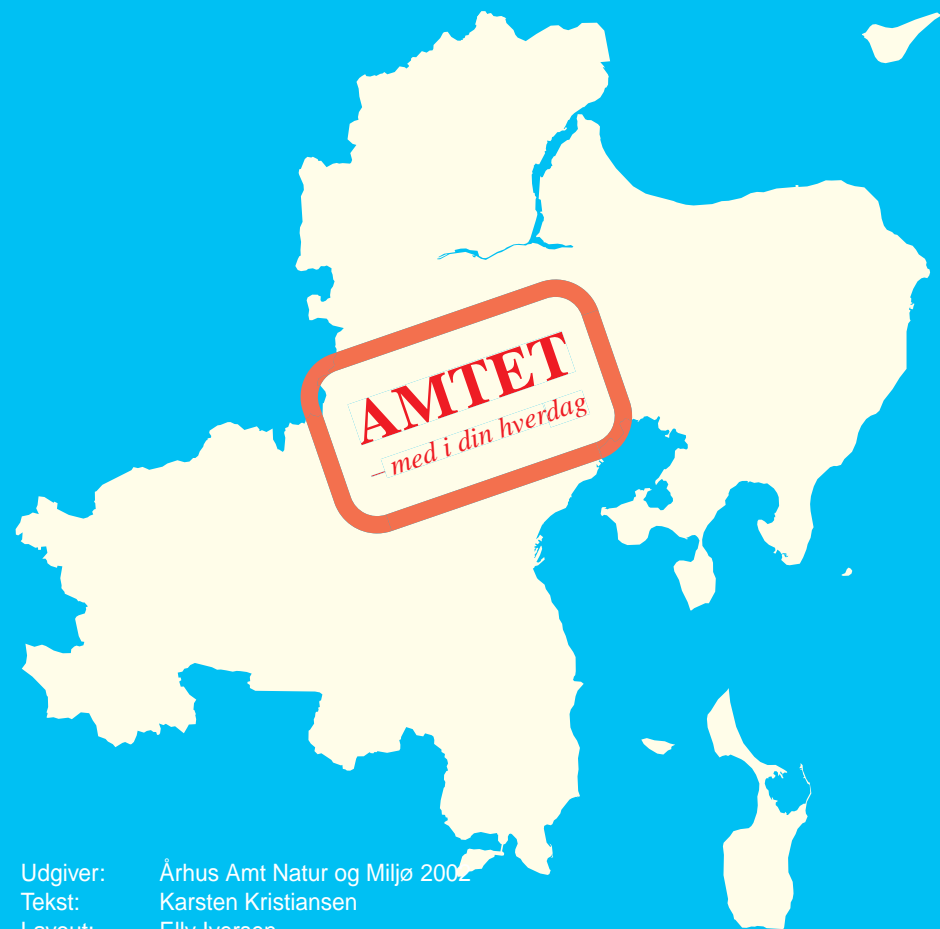
Apr. - sep. 10-17
Okt. - mar. 10-16
mandag lukket

Åben 11-17 luk. man.

Åben 10-16
1/7-31/8: kl. 10-17
1/10-30/4 luk. man.

Åben i de lyse timer

Udgiver: Århus Amt Natur og Miljø 2002
Tekst: Karsten Kristiansen
Layout: Elly Iversen
Tegn.: Flemming Bau og A.P. Madsen
ISBN: 87-7906-246-6
Revideret: 2002
3. oplag: 5.000
Tryk: Århus Amts trykkeri

Folderen fås ved henvendelse til
Århus Amt Tlf. 8944 6774.
Kan endv. ses på www.aaa.dk/nm/publikat.

Forside: Offerkar ved jættestuens indgang

Se signaturforklaring på flap af omslaget

SE OGSÅ AMTETS FORTIDSMINDER
PÅ INTERNETTET:
WWW.FORTIDSMINDEGUIDE.DK

Signaturforklaring

	Hovedvej		By
	Vej		Skov
	Bivej		Fortidsminde off. adgang
	Vandløb		Fortidsminde adgang med ejerens tilladelse
	Jernbane		

